

Morálny inštinkt

Steven Pinker

The New York Times
13. januára 2008

Kto z týchto ľudí si podľa vás zasluhuje najväčší obdiv: Matka Tereza, Bill Gates alebo Norman Borlaug? A kto z nich je, naopak, najmenej obdivuhodný? Pre väčšinu je to ľahká otázka. Matka Tereza preslávená poskytovaním útechy chudobným v Kalkate, blahorečená Vatikánom, odmenená Nobelovou cenou za mier a v istom americkom prieskume vyhlásená za najobdivovanejšiu osobnosť 20. storočia. Bill Gates, smutne slávny tým, že nám dal tancujúcu kancelársku sponku a modrú obrazovku smrti Microsoftu, bol popravený ako figúrka na webstránke „Nenávidím Gatesa“ a vyslúžil si aj šlaháčkovú tortu do tváre. A Norman Borlaug... Kto, do čerta, je Norman Borlaug?

Hlbší pohľad vás však môže doviest k prehodnoteniu vašich odpovedí. Borlaugovi, otcovi „Zelenej revolúcie“, ktorý využíval poľnohospodársku vedu na zmiernenie hladu vo svete, sa pripisuje záchrana miliardy životov, čo sa nepodarilo nikomu v dejinách. Gates pri rozhodovaní, ako naložiť so svojím majetkom, nedbal na čísla a usúdil, že najviac môže zmierniť biedu tým, že bude bojovať proti pligam v rozvojovom svete, ako sú malária, úplavica a parazity. Pokiaľ ide o Matku Terezu, tá vynášala do nebies cnosť utrpenia a v súlade s tým aj spravovala svoje dobre financované misie: jej chorým mecenášom sa dostávalo ohromné množstvo modlitieb, ale drsné podmienky, málo liekov a hro-

Morálny inštinkt

Steven Pinker

zivo primitívna lekárska starostlivosť.

Nie je ťažké pochopiť, prečo by morálna reputácia tejto trojice nemala byť v súlade s dobrom, ktoré vykonali. Matka Tereza bola stelesnením svätosti: biele rúcho, smutné oči, asketický výzor a časté fotografie s vydedencami zeme. Gates je farbák farbákov a najbohatší muž sveta, ktorý vstúpi do neba rovnako pravdepodobne, ako prejde uchom ihly príslušná fava. A Borlaug, ktorý má 93 rokov, je agronóm, strávil celý život v laboratóriách a neziskových podnikoch a zriedka sa ukazoval v médiách, len preto vstupoval málo do nášho povedomia.

Pochybujem, že tieto príklady niekoho presvedčia, aby si väčšmi cenil Billa Gatesa než Matku Terezu za svätosť. Ukazujú však, že naše hlavy sa môžu otáčať za auru svätosti a odvracať sa od objektívnejšieho zvažovania činov, ktoré ľuďom prinášajú biedu alebo prospech. Zdá sa, že všetci môžeme podliehať morálnym ilúziám ako etickému ekvivalentu zakrivených línií, ktoré klamú zrak na škatuliach cereálií a v učebniciach psychológie. Ilúzie sú obľúbeným nástrojom tých, čo skúmajú vnímanie, ak chcú demonštrovať, ako pracuje našich päť zmyslov, a tiež filozofov, aby zbavovali ľudí ich naivnej viery, že naše mysle nám poskytujú transparentný pohľad na svet (pretože, ak sa náš zrak dá raz oklamať ilúziou, prečo by sme mu mali inokedy dôverovať?). Dnes nový odbor využíva ilúzie, aby odhalil šiesty zmysel – zmysel pre morálku. Morálne intuície sa získavajú od ľudí v laboratóriách, na webových stránkach či pomocou mozgových skenerov a vysvetľujú sa nástrojmi od teórie hier cez neurovedu po evolučnú biológiu.

„Dve veci naplňajú myseľ vždy novým

a vzrastajúcim obdivom a hlbokou úctou, čím častejšie a vytrvalejšie sa nimi myslenie zaoberá,“ napísal Immanuel Kant,

„hviezdnaté nebo nado mnou a morálny zákon vo mne.“ Dnes sa na morálny zákon v nás pozeráme so vzrastajúcou úctou, ale nie vždy s obdivom. Zmysel človeka pre morálku sa ukazuje byť značne zložitým orgánom so zákutiami, ktoré odrážajú jeho evolučnú históriu a neurobiologické základy.

Tieto zákutia musia mať nevyhnutné implikácie pre ľudskú situáciu. Mravnosť nie je len stará téma v psychológii, ale úzko súvisí s našim chápaním zmyslu života. Morálne dobro je to, čo dáva každému z nás pocit, že sme hodnotné ľudské bytosti. Hľadáme ho u našich priateľov a partnerov, pestujeme ho v našich deťoch, podporujeme u našich politikov a zdôvodňujeme ho naším náboženstvom. Neúcta k mravnosti sa považuje za každodenný hriech a najväčšiu krutosť v dejinách. Keďže nesieme túto záťaž, pojem mravnosti nás musí presahovať a byť mimo nás všetkých.

Analyzovať morálne intuície nie je žiadna maličkosť. Ak je mravnosť iba nejaký trik mozgu, ako sa niektorí obávajú, potom je možné samotné základy našej mravnosti rozložiť. Ako však uvidíme, vedu o morálnom zmysle môžeme naopak chápať ako cestu k posilneniu týchto základov, pretože objasní, čo je mravnosť a ako by mala riadiť naše činy.

Spínač moralizácie

Počiatočným bodom uznania, že existuje zvláštna časť našej psychiky pre morálku, je pochopenie, ako sa morálne sudy líšia od názorov, ako by sa ľudia mali správať.

Morálny inštinkt

Steven Pinker

Moralizácia je psychologický stav, ktorý sa dá spustiť a vypnúť ako spínač. Keď sa zapne, naše myslenie je riadené špecifickým nastavením mysle. Je to nastavenie mysle, vďaka ktorému považujeme konanie za nemorálne („zabíjať je nesprávne“), a nie iba neprijateľné („nenávidím ružičkový kel“), zastarané („zvonové nohavice sa už nenosia“) alebo nerozvážne („neškrabte si rany po komároch“).

Prvou známkou moralizácie je, že pravidlá, ktoré zavádza, sa považujú za univerzálne. Napríklad zákazy znásilnenia alebo vraždy sa nepovažujú za vec miestnych zvykov, ale za univerzálne a objektívne oprávnené. Môžeme pokojne povedať „nemám rád ružičkový kel, ale neprekáža mi, keď ho jete,“ ale nikto by nepovedal „nemám rád zabíjanie, ale nedbám, ak niekoho zavraždíte“.

Ďalšou známkou je, že ľudia cítia, že ten, kto sa dopustí nemorálneho konania, si zaslúži potrestanie. Nielenže je prípustné spôsobiť bolesť človeku, ktorý porušil morálne pravidlo, ale je nesprávne neurobiť to a „nechať ho len tak odísť“. Ľudia preto nemajú problém dovoliť sa božej odplaty alebo moci štátu, aby postihli tých, ktorých považujú za nemorálnych. Bertrand Russell napísal: „Spôsobovanie krutosti s čistým svedomím je pre moralistov pôžitkom – a preto vynašli peklo.“

Všetci vieme, aké to je, keď sa v nás zapne spínač moralizácie – plameň spravodlivosti, horiaca hranica a snaha doviest druhých k obžalobe. Psychológ Paul Rozin študoval prepínanie tohto spínača, keď porovnával dva druhy ľudí, ktorí sa zaoberajú rovnakou činnosťou, ale s rozdielnym nastavením spínača. Jeden typ vegetariánov neje mäso z praktických dôvodov, ako

je zníženie cholesterolu a vyhýbanie sa toxínom. Druhý typ vegetariánov neje mäso z etických dôvodov, aby sa vyhli spoluúčasti

na utrpení zvierat. Výskumom pocitov, spojených s jedením mäsa Rozin ukázal, že morálny motív spúšťa celú kaskádu názorov. Vegetariáni z morálnych dôvodov sú náchylnejší považovať mäso za znečistenie – odmietajú napríklad zjesť tanier polievky s trochu hovädzieho vývaru. Pravdepodobne si myslia, že aj druhí ľudia by mali byť vegetariánmi a svoje stravovacie návyky budujú sýtiť ďalšími cnosťami, ako je presvedčenie, že človek, ktorý nekonzumuje mäso, je menej agresívny a živočíšny.

Veľká časť súčasného vývoja spoločnosti vrátane kultúrnych vojen medzi liberálmi a konzervatívami spočíva v moralizácii alebo amoralizácii určitých druhov správania. Dokonca aj vtedy, keď sa ľudia zhodujú, že výsledok je žiaduci, môžu sa nezhodovať v tom, či sa má brať ako vec preferencie a rozvážnosti alebo ako vec hriechnosti a cnosti. Rozin napríklad upozorňuje, že v súčasnosti sa moralizuje fajčenie. Až doteraz sa chápalo, že niektorí ľudia nemajú radi fajčenie alebo sa mu vyhýbajú, pretože išlo o riziko pre ich zdravie. Ale s objavom škodlivých účinkov pasívneho fajčenia sa to začalo považovať za nemorálne. Fajčiari sú ostrakizovaní; obrazy fajčiarov sa cenzurujú a zafajčené veci sa považujú za kontaminované (takže hotely majú nielen nefajčiarske miestnosti, ale aj nefajčiarske poschodia). Túžba po odplate zasiahla tabakové spoločnosti, na ktoré boli uvalené zdruvujúce „represívne odškodnenia“.

Iné druhy správania boli zároveň amoralizované – prepnuté z morálneho zly-

Morálny inštinkt

Steven Pinker

hania na zvolený životný štýl. Patrí sem rozvod, nezákonnosť, pracujúca matka, marihuana a homosexualita. Mnohé trápenia boli prevedené z dane za zlú voľbu na nešťastnú náhodu. Kedysi existovali ľudia, ktorých volali „tuláci“ a „vandráci“, dnes sú to „bezdomovci“. Drogová závislosť je „choroba“, syfilis bol preklasifikovaný z ceny za neviazané správanie na „pohlavne prenosnú chorobu“ a najnovšie na „sexuálne prenosnú infekciu“.

Táto vlna amoralizácie viedla kultúrnu pravicu k lamentácii, že sa tu napáda mravnosť sama, ako to vidíme u ľudí, ktorí sa vyhlásili za „morálnu väčšinu“. Naozaj sa zdá, že existuje „zákon zachovania moralizácie“, takže keď sú staré spôsoby správania vyňaté z moralizovanej rubriky, nové sa do nej vkladajú. Desiatky vecí, ktoré minulé generácie brali ako praktické záležitosti, sú teraz predmetom etických sporov vrátane jednorazových plienok, I.Q. testov, hydinových fariem, bábik Barbie a výskumu rakoviny prsníka. Potravinu sa takisto stali mívovým poľom, kde kritici kážu o podiele sódy, chémii tuku, slobode kurčiat, cene kávových zŕn, druhoch rýb a teraz aj o vzdialenosti, ktorú musia prejsť potraviny z farmy do taniera.

Mnohé z týchto moralizácií, napríklad útok na fajčenie, sa dajú pochopiť ako praktické postupy na redukciiu niektorých najnovšie zistených ziel. No, či nejaká činnosť zapne naše mentálne spínače do „morálnej“ polohy nie je iba záležitosť toho, koľko zla spôsobí. Neprejavujeme neúctu človeku, ktorý nie je schopný vymeniť batérie vo svojom poplašnom zariadení alebo vezme svoju rodinu na dovolenku autom, hoci oboje znásobuje riziko, že zomrie pri nehode. Jazda na

vysokospotrebnom Hummeri je trestuhodná, ale jazda na starom vysokospotrebnom Volve nie; ješť Big Mac je nezodpovedné, ale syr alebo crème brûlée z dovozu nie. Dôvod týchto dvojakých kritérií je zrejmy: ľudia majú sklon spájať svoju moralizáciu s vlastným životným štýlom.

Usudzovanie a racionalizácia

Problematickým často nie je len obsah morálnych súdov, ale aj to, ako k nim prichádzame. Radi si myslíme, že keď máme nejaké presvedčenie, existujú aj dobré dôvody, ktoré nás vedú k jeho prijatiu. Preto sa starší prístup k morálnej psychológii, pod vedením Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga, usiloval dokumentovať smery usudzovania, ktoré viedli ľudí k morálnym záverom. Uvažujme však o príkladoch, ktoré navrhol psychológ Jonathan Haidt:

Júlia cestuje začiatkom letných prázdnin s bratom Markom do Francúzska. Jedného večera sa rozhodnú, že by bolo zaujímavé a zábavné, keby sa pokúsili o sex. Júlia už brala antikoncepcné pilulky a Mark používal kondóm kvôli bezpečnosti. Obom sa sex páčil, ale rozhodli sa, že to už nebudú robiť. Tú noc si chránia ako zvláštne tajomstvo, čo ich ešte väčšmi zblízuje. Čo si o tom myslíte – bolo to v poriadku, že mali pohlavný styk?

Žena upratuje svoj kumbál a nájde v ňom starú americkú zástavu, ktorú už nechce, preto ju roztrhá a použije ako handru na čistenie kúpeľne.

Rodinného psa zabije auto pred rodinným domom. Rodina počula, že psie mäso je pochúťka, a tak psa rozporcujú, uvaria si ho a zjedia na večeru.

Väčšina ľudí ihneď vyhlási, že tieto činy sú nesprávne a potom tápe pri zdôvodne-

Morálny inštinkt

Steven Pinker

ní, prečo sú nesprávne. Nie je to teda ľahké. V Júliinom a Markovom prípade uvádzajú možnosť narodenia detí s vrodenými chybami, ale na to ich upozornia, že dvojica bola opatrná a použila antikoncepciu. Tvrdia, že súrodenci si emocionálne obľúbili, no príbeh ukazuje, že nie. Uvádzajú, že akt pobúri spoločnosť, ale oni predsa zachovali tajomstvo. Napokon môžu pripustiť: „Neviem, neviem to vysvetliť, len viem, že je to nesprávne.“ Ľudia sa vo všeobecnosti nezaoberajú morálnym usudzovaním, tvrdí Haidt, ale morálnou racionalizáciou: začínajú záverom, vysloveným s nevedenou emóciou a potom postupujú späť k hodnovernému zdôvodneniu.

Rozdiel medzi presvedčeniami ľudí a ich zdôvodneniami je takisto zrejмый v novom obľúbenom príklade morálnych psychológov – myšlienkovom experimente, ktorý navrhli filozofky Philippa Footová a Judith Jarvis Thomsonová. Je to takzvaný *trolley problem*. Počas rannej prechádzky vidíte, ako sa vozeň električky rúti po trati, zatiaľ čo vodič stratil kontrolu nad riadením. Na trati v smere jazdy električky pracuje päť mužov, ktorí nič netušia o nebezpečenstve. Stojíte na rázcestí a môžete potiahnuť výhybku, ktorá odkloní električku na ostrovček a piatich mužov zachráni. Nanešťastie, električka prejde jedného robotníka, ktorý pracuje na ostrovčeku. Je prípustné prepnúť vypínač a zabiť jedného človeka, aby sme zachránili piatich? Takmer každý odpovie „áno.“

Uvažujme o inej situácii. Stojíte na moste nad cestou a všimnete si rútiacu sa električku, ktorá smeruje na piatich robotníkov. Jediným spôsobom, ako električku zastaviť, je hodiť jej do cesty ťažký

predmet. A jediným ťažkým predmetom v dosahu je tučný muž stojaci vedľa vás. Mali by ste preto zhodiť tohto muža z mosta? Obe dilemy vám dávajú možnosť obetovať jeden život na záchranu piatich a podľa utilitaristického kritéria najväčšieho dobra pre najväčší počet ľudí sú obe dilemy morálne ekvivalentné. Ale väčšina ľudí to takto nechápe: aj keď pri prvej dileme by prepli výhybku, pri druhej by tučného muža nezodvihli. Keď musia uviesť dôvod, nie sú schopní prísť s niečím koherentným, hoci aj morálni filozofi mali problém uviesť relevantný rozdiel.

Keď psychológovia hovoria „väčšina ľudí“, obvykle tým myslia „väčšinu z dvoch tuctov študentov, ktorí vyplnili dotazník za vreckové na pivo“. No v tomto prípade to znamená väčšinu z 200 000 ľudí v stovke krajín, čo sa podelili o svoje intuície v rámci internetového experimentu, ktorí viedli psychológovia Fiery Cushman a Liane Youngs s biológom Marcom Hauserom. Rozdiel medzi prijateľnosťou prepnutia výhybky a zodvihnutím muža na jednej strane a neschopnosťou zdôvodniť svoju voľbu na druhej strane sa zistil u respondentov z Európy, Ázie, Severnej a Južnej Ameriky; u mužov i žien, černochoch i belochov, tínedžerov i osemdesiatnikov, hindov, moslimov, budhistov, kresťanov, židov i ateistov; u ľudí so základným vzdelaním i ľudí s PhD.

Filozof a kognitívny neurovedec Joshua Greene tvrdí, že evolúcia vybavila ľudí odporom použiť fyzickú silu voči nevinnej osobe. Tento inštinkt podľa neho vedie k prekonaniu každého utilitaristického kalkulu, ktorý by spočítaval zachránené a stratené životy. Sklon k odporu proti hrubosti voči blížnemu by vysvetlil ďalšie

Morálny inštinkt

Steven Pinker

príklady, v ktorých ľudia odmietajú zabiť jedného v mene záchrany mnohých, ako je napríklad eutanázia nemocničného pacienta kvôli odobratiu jeho orgánov na záchranu piatich zomierajúcich pacientov, ktorí potrebujú transplantáciu, alebo vyhodenie niekoho z preplneného člna, aby sa nepotopil.

Samo osebe by to nebolo nič viac ako hodnoverný príbeh, ale Greene sa spojil s kognitívnym neurovedcom Jonathanom Cohenom a niekoľkými kolegami v Princetone, aby nazreli do mozgov ľudí pomocou funkčnej magnetickej rezonancie. Pokúšali sa nájsť znaky konfliktu medzi oblasťami mozgu, spojenými s emóciami (tými, ktoré sa odťahujú od ubližovania druhým) a oblasťami, riadiacimi racionálnu analýzu (tými, ktoré kalkulujú stratené a zachránené životy).

Keď ľudia premýšľali o dilemách, ktoré vyžadovali niekoho zabiť holými rukami, niekoľko sietí v ich mozgu sa zapálilo. Jedna, ktorá zahŕňala stredné časti predných lalokov (vnútorne čelné), sa zúčastňovala emócií, týkajúcich sa druhých ľudí. Ďalšia, dorzolaterálna (horná a vonkajšia čelná) plocha predných lalokov sa zúčastňovala prebiehajúceho mentálneho výpočtu (vrátane mimomorálneho usudzovania, ako je rozhodovanie, či cestovať niekde lietadlom alebo vlakom). Napokon tretia oblasť, pás bielej hmoty v prednej mozgovej kôre (evolučne starý pás, ležiaci v základe vnútornej plochy každej mozgovej hemisféry), registruje konflikt medzi túžbou, pochádzajúcou z jednej časti mozgu, a radou, pochádzajúcou z druhej.

No keď ľudia uvažovali o dileme, či použiť fyzickú silu na presmerovanie električky na ostrovček s jedným robotníkom,

mozog reagoval odlišne: zostávala iba oblasť, zapojená do racionálnej kalkulácie. Ďalšie výskumy ukázali, že neurologickí pacienti, ktorí mali otupené emócie v dôsledku poškodenia predných lalokov, sa stávajú utilitaristami: myslia si, že je úplne v poriadku zhodiť tučného muža z mosta. V súhrne výsledky potvrdzujú Greenovu teóriu, že neutilitaristické intuície pochádzajú z prevahy emocionálneho podnetu nad analýzou nákladov a ziskov.

Aj keď nikto neobjavil

gény pre mravnosť,

máme dostatok dôkazov,

že existujú.

Univerzálna mravnosť?

Zistenia „trolleylogie“ o komplexných, inštinktívnych a rozsiahlych morálnych intuíciách viedli Hausera a Johna Mikhaila (právneho odborníka) k oživeniu analógie medzi morálnym zmyslom a jazykom, ktorá pochádza od filozofa Johna Rawlsa. Podľa Noama Chomského sa rodíme s „univerzálnou gramatikou“, ktorá nás núti analyzovať reč z hľadiska jej gramatickej štruktúry bez toho, aby sme si uvedomili pravidlá, ktoré sú v hre. Analó-

Morálny inštinkt

Steven Pinker

gicky, rodíme sa s univerzálnou morálnou gramatikou, ktorá nás núti analyzovať ľudské konanie z hľadiska jeho morálnej štruktúry, a to rovnako nevedomene.

Idea, že zmysel pre morálku je vrodennou súčasťou ľudskej prirodzenosti, nie je pritiaľnutá za vlasy. Zoznam ľudských univerzálií, ktorý zostavil antropológ Donald E. Brown, zahŕňa mnohé morálne koncepty a emócie vrátane rozdielu medzi správnym a nesprávnym, empatie, čestnosti, obdivu k štedrosti, práv a povinností, zákazu vraždy, znásilnenia a ďalších foriem násilia, nápravy krívd, sankcií za prečiny proti komunite, hanby a tabu.

Prejavy mravnosti sa objavujú už v ranom detstve. Batolátá spontánne ponúkajú hračky, pomáhajú druhým a snažia sa potešiť ľudí, keď vidia, že sú zarmútení. Podľa psychológov Elliota Turiela a Judith Smetana, predškóľáci vedia vytušiť rozdiel medzi spoločenskými konvenciami a morálnymi princípmi. Štvorročné deti hovoria, že nie je správne nosiť do školy pyžamo (konvencia) a rovnako ani udrieť malé dievča bez dôvodu (morálny princíp). Ale keď sa ich opýtali, či budú tieto činy správne, ak im ich učiteľ povolí, väčšina detí povedala, že nosiť pyžamo by bolo v poriadku, ale udrieť malé dievča ani potom nie.

Aj keď nikto neobjavil gény pre mravnosť, máme dostatok dôkazov, že existujú. Charakterové vlastnosti ako „svedomitosť“ a „ochota“ oveľa väčšmi korelujú u identických dvojčiek, oddelených po narodení (majú spoločné gény, ale nie prostredie), než u adoptívnych súrodencov, vychovávaných spoločne (majú spoločné prostredie, ale nie gény). Ľudia s diagnózou „antisociálnej poruchy osobnosti“ alebo „psychopatie“ vykazujú znaky

morálnej slepoty už od detstva. Týrajú mladších a zvieratá, praveľdne klamú a často nedokážu prejaviť empatiu alebo ľútosť,

často aj napriek normálnemu rodinnému prostrediu. Z podaktorých vyrastú obľudy, ktoré okrádajú starých ľudí o ich úspory, znásilňujú ženy alebo vražia predavačov vo večierkach, ktorí počas lúpeže bezmocne ležia na zemi.

Hoci psychopatia pravdepodobne pochádza z genetických predispozícií, miernejšiu formu môže zapríčiniť poškodenie čelných oblastí mozgu (vrátane oblastí, ktoré zabraňujú nenarušeným ľuďom zhoďiť hypotetického tučného muža z mosta). Neurovedci Hanna a Antonio Damasiovi a ich kolegovia zistili, že z niektorých detí, ktoré utrpeli vážne poranenia čelných lalokov, môžu vyrásť bezcitní a nezodpovední dospelí aj napriek normálnej inteligencii. Klamú, kradnú, ignorujú tresty, ohrozujú vlastné deti a nevedia rozmýšľať ani o najjednoduchších morálnych dilemách, napríklad o tom, čo by mali robiť dvaja ľudia, keď sa nezhodnú v tom, ktorý televízny kanál pozerat', alebo či by muž mal ukradnúť liek, aby zachránil svoju zomierajúcu manželku.

Zmysel pre morálku teda môže byť zakorenený v dizajne normálneho ľudského mozgu. A hoci naše mysle môžu žasnúť, keď uvažujeme o vrodennom morálnom zákone v nás, táto idea je stále prinajlepšom neúplná. Uvažujme o tejto morálnej dileme: rútiaca sa električka ohrozuje život učiteľa. Môžete ju odkloniť na vedľajšiu koľaj, ale električka by tým zavadila o výhybku, ktorá by vyslala signál do triedy prváčikov, že svojho plyšového medveda môžu nazvať Mohamed. Je prípustné potiahnuť páku?

Morálny inštinkt

Steven Pinker

Toto nie je vtip. Minulý mesiac istá Angličanka, učiteľka v súkromnej škole v Sudáne, dovolila svojej triede pomenovať plyšového medvedíka podľa najpopulárnejšieho chlapca v triede, ktorý dostal meno po zakladateľovi islamu. Uväznili ju za rúhanie a hrozilo, že ju zlynčujú, pretože dav pred väznicou žiadal jej smrť. Pre protestujúcich mal život ženy zjavne nižšiu cenu než maximalizácia dôstojnosti ich náboženstva, čiže ich úsudok, či je správne vykoľajit hypotetickú električku, by bol iný než náš. Nech je gramatika, ktorá vedie morálne úsudky ľudí akákoľvek, nemôže byť až taká univerzálna. Každý, kto nespal na kurze Úvodu do antropológie, môže k tomu poskytnúť množstvo príkladov.

Pravdaže, aj jazyk je rôzny. V Chomského teórii jazyky zodpovedajú abstraktnému vzoru, napríklad slovné spojenia sa vytvárajú z prísudkov a predmetov, kým detaily sa menia, napríklad, či na prvom mieste stojí prísudok alebo predmet. Je možné, že máme v sebe vloženú tabuľku s abstraktným a špekulatívnym obsahom, zahŕňajúcim všetky konkrétne idey, ktoré ľudia v rôznych kultúrach moralizujú?

Druhy morálnej skúsenosti

Keď antropológovia ako Richard Shweder a Alan Fiske skúmajú morálne otázky po celom svete, zisťujú, že hoci sú rozmanité, niektoré témy sa vyskytujú všade. Ľudia si všeobecne – aspoň v určitých podmienkach a s ohľadom na iných ľudí – myslia, že je zlé ubližovať druhým a dobré pomáhať im. Majú zmysel pre čestnosť: človek by mal opätovať priazeň, odmeňovať dobrodincov a trestať podvodníkov. Cenia si lojalnosť k skupine, spoluúčasť a solidaritu medzi jej členmi a súhlas s jej normami. Veria, že je správne podrobiť

sa legitímnym autoritám a rešpektovať ľudí vo vysokom postavení. A vyzdvihujú mravnú bezúhonnosť, čistotu a svätosť,

príčom odmietajú zneuctenie, skazenosť a zmyselnosť.

Presný počet tém závisí od toho, či ste prístavný robotník alebo drevorubač, ale Haidt ich napočítal päť – ublíženie, čestnosť, súdržnosť (alebo skupinová lojalnosť), autorita a čistota – a tvrdí, že to sú základné podoby nášho zmyslu pre morálku. Nielenže sa neustále vynárajú pri skúmaní rôznych kultúr, ale každá z nich vyvoláva morálne intuície ľudí v našej vlastnej kultúre. Haidt žiada, aby sme uvažovali o tom, za koľko peňazí by sme boli ochotní vykonať tieto hypotetické činy:

Zapichnúť si špendlík do vlastnej dlane.

Zapichnúť špendlík do dlane cudzieho dieťaťa. (Ublíženie.)

Prijať širokohlý televízor od priateľa, ktorý ho dostal zadarmo kvôli počítačovej chybe.

Prijať širokohlý televízor od priateľa, ktorý ho dostal od zlodeja, čo ho ukradol bohatej rodine. (Čestnosť.)

Povedať niečo zlé o svojom národe (o čom nie ste presvedčení) v domácom rozhlasovom vysielaní.

Povedať niečo zlé o svojom národe (o čom nie ste presvedčení) v zahraničnom rozhlasovom vysielaní. (Súdržnosť.)

Vyfackať priateľa s jeho dovolením ako súčasť komediálnej scény.

Vyfackať ministra s jeho dovolením ako súčasť komediálnej scény. (Autorita.)

Navštíviť divadelné predstavenie, v ktorom sa herci 30 minút predvádzajú ako idioti, vyrábajú trapasy a padajú na scéne.

Navštíviť divadelné predstavenie, v ktorom sa herci 30 minút správajú ako zvery, behajú nahí a močia na scéne. (Čistota.)

Morálny inštinkt

Steven Pinker

V každej dvojici sa druhý čin javí ako oveľa odpornejší. Väčšina morálnych ilúzií, s ktorými sme sa stretli, pochádza z neodôvodneného prenikania niektorej z morálnych sfér do nášho usudzovania. Narušenie súdržnosti viedlo ľudí k nevráživosti pri použití starej zástavy na čistenie kúpeľne. Porušenie čistoty odpudzovalo ľudí, ktorí posudzovali mravnosť dohodnutého incestu a bránilo vegetariánom z morálnych dôvodov a nefajčiarom tolerovať najmenší náznak nemravného znečistenia. Na opačnom konci škály stoja prejavy extrémnej čistoty, ktoré vedú ľudí k uctievaniu náboženských vodcov, čo sa obliekajú do bieleho a vyvolávajú auru nevinnosti a asketizmu.

Genealógia morálky

Každá z piatich spomenutých oblastí je dobrým kandidátom na zaradenie do periodickej tabuľky zmyslu pre morálku nielen preto, že sú všadeprítomné, ale aj preto, že zrejme majú hlboké evolučné korene. Pud vyhýbať sa ubližovaniu, ktorý v prípade električky vyvoláva u akté-

rov zimomriavky, keď uvažujú o zhodení muža z mosta, môže me takisto nájsť u opice rhesus, ktorá bude radšej hladná, než

by mala potiahnuť za reťaz, čo jej poskytne potravu, ale zároveň vyvolá šok u inej opice. Rešpekt k autorite sa jasne vzťahuje na hierarchický poriadok dominancie a zmierovania, ktoré sú rozšírené vo zvieracej ríši. Kontrast čistoty a znečistenia zasahuje emócie znechutenia, ktoré sa spúšťajú prostredníctvom potenciálnych vektorov chorôb, ako sú telesné pachy, rozkladajúce sa telo, neobvyklé spôsoby stravovania a riskantné sexuálne praktiky ako incest.

Ďalšie dve moralizované sféry sa zhodujú s klasickými príkladmi toho, ako sa môže rozvíjať altruizmus, ktoré vypracovali sociobiológovia v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch a preslávil ich Richard Dawkins vo svojej knihe Sebecký gén. Čestnosť je veľmi blízka tomu, čo vedci nazývajú recipročným altruizmom, pri ktorom sa ochota byť láskavý k druhým môže rozvíjať, pokiaľ priazeň pomáha prijímať viac, než to stojí dávajúceho, a prijímajúci opätuje priazeň, keď sa osud obracia. Analýza nás presvedča, že recipročný altruizmus akoby pochádzal z nejakej kváziautomatickej kalkulácie, ale autor tejto teórie, biológ Robert Trivers, v skutočnosti dokazoval, že je implementovaná v mozgu ako množina morálnych emócií. Sympatia podnecuje človeka, aby prejavil priazeň ako prvý najmä tomu, kto ju potrebuje a pre koho by to znamenalo najviac.

Ani recipročný altruizmus

– ako evolučný dôvod pre čestnosť –

neznamená, že ľudia

robia dobré skutky

výlučne v cynickom

očakávaní odmeny.

Morálny inštinkt

Steven Pinker

Hnev ochraňuje človeka pred podvodníkmi, ktorí prijímajú priazeň bez reciprocitu, a núti ho nevďačníka potrestať, alebo s ním prerušiť vzťah. Vďačnosť núti dobrinca odmeniť tých, ktorí mu pomohli v minulosti. Vina vedie podvodníka (pod hrozbou, že ho odhalia) k náprave vzťahu odčinením zlého konania a vyhlásením, že v budúcnosti sa bude správať lepšie (v súlade s Menckenovou definíciou svedomia ako „vnútorného hlasu, ktorý nás varuje, že niekto sa môže pozerat“). Mnohé experimenty s tým, kto komu pomáha, kto má koho rád, kto koho trestá a kto sa za čo cíti vinným, potvrdzujú tieto predikcie.

Súdržnosť ako veľmi odlišná emócia, ktorá ľudí núti deliť sa a obetovať bez očakávania odmeny, môže mať pôvod v protekcionárskom altruizme, empatii a solidarite, ktoré cítime k svojim príbuzným (a ktoré sa vyvinuli preto, že každý gén, čo nútil organizmus pomáhať príbuznému, pomáhal zároveň svojim kópiám, ktorých nositeľom je príbuzný). Samozrejme, u ľudí môžu pocity súdržnosti zahŕňať aj nepríbuzných. Niekedy sa ľuďom oplatí (v evolučnom zmysle) mať rád svojich spoločníkov, pretože majú spojené záujmy, napríklad manželov spájajú spoločné deti, švagrovcov spoloční príbuzní, priateľov spoločné záľuby alebo spojencov spoloční nepriatelia. A niekedy sa im to neoplatí vôbec, lenže ich detektory príbuznosti boli oklamané taktikou príbuzenských metafor (pokrvní bratia, bratstvá, otčina), mýtmi o pôvode, spoločnými hostinami a ďalšími zväzujúcimi rituálmi.

Žonglovanie so sférami

To všetko nás privádza k teórii, ako môže byť zmysel pre univerzálny a zároveň variabilný. Dedičstvom evolúcie je

päť univerzálnych morálnych sfér. Ako sú však usporiadané podľa dôležitosti a ktorá z nich sa využíva, aby moralizovala inú

oblasť sociálneho života – sex, vládu, obchod, náboženstvo, stravovanie atď. – to závisí od kultúry. Mnohé z ohromujúcich praktík na vzdialených miestach sa stávajú pochopiteľnejšie, keď si uvedomíme, že rovnaký moralizujúci pud, ktorý západné elity zameriavajú proti ubližovaniu a priestupkom voči čestnosti (naša morálna posadnutosť), je inde zameraný proti porušeniam v iných sférach. Spomeňme si na strach Japoncov z nekonformity (súdržnosť), posvätné umývanie sa a stravovacie obmedzenia u hinduistov a ortodoxných židov (čistota), urážku za zneuctenie proroka u moslimov (autorita). Na Západe veríme, že čestnosť v biznise a vláde by mala pretromfnúť súdržnosť a snažíme sa vykoreniť svoje protekcionárstvo a rodinkárstvo. V iných častiach sveta je toto nepochopiteľné – aký citový mrzák by uprednostnil úplného cudzinca pred svojím vlastným bratom?

Usporiadanie a umiestnenie morálnych sfér takisto rozdeľuje kultúru liberálov a konzervatívov v Spojených štátoch. Mnohé jablká sváru ako homosexualita, ateizmus a neúplné rodiny alebo rasové nerovnosti, manufaktúry a platy manažérov odrážajú rozdielne hodnotenie týchto oblastí sprava i zľava. Vo veľkom internetovom prieskume Haidt zistil, že liberáli kladú jednostrannú morálnu váhu na ubližovanie a čestnosť, a nedoceňujú skupinovú lojalitu, autoritu a čistotu. Konzervatívci naopak pripisujú relatívne vysokú váhu všetkým piatim. Neprekvapuje, že každá strana si myslí, že sa riadi vznešenými etickými hodnotami a druhá strana je prízemná a bezzásadová.

Morálny inštinkt

Steven Pinker

Previesť určitú činnosť do inej sféry alebo ju celkom vyňať z morálnych sfér, nie je vôbec ľahké. Ľudia si myslia, že istý druh správania patrí do svojej sféry ako svätá nevyhnutnosť a samotný akt spochybnenia tohto zaradenia je morálnym previnením. Psychológ Philip Tetlock ukázal, že mentalita tabu – presvedčenie, že niektoré myšlienky sú hriechne už pri pomyslení – nie je iba povera Polynézanov, ale nastavenie mysle, ktoré sa dá ľahko vyvolať u vysokoškolsky vzdelaných Američanov. Len ich skúste požiadať, aby si predstavili uplatnenie sféry reciprocity vo vzťahoch bežne riadených súdržnosťou alebo autoritou. Keď Tetlock požiadal niektorých jednotlivcov o ich názory na to, či by agentúry sprostredkujúce adopciu mali umiestniť deti u manželov, ktorí sú ochotní zaplatiť najviac, alebo či by ľudia mali mať právo predávať svoje orgány a či by mali byť schopní vykúpiť sa zo súdnej povinnosti, respondenti nielenže nesúhlasili, ale cítili sa osobne dotknutí a pobúrení, že niekto vôbec kladie takéto otázky.

Moderné inštitúcie často spochybňujú spôsob, ako sa ľudské činnosti zaraďujú do morálnych sfér a experimentujú s ním. Trhové ekonomiky majú tendenciu ponúkať všetko na predaj. Veda amoralizuje svet tým, že sa usiluje javy skôr pochopiť, než ich posudzovať. Svetská filozofia rozoberá všetky názory vrátane tých, ktoré zaviedla autorita a tradícia. Neprekvapuje, že tieto inštitúcie sa často uvádzajú ako príklady morálnej korózie.

Nič nie je sväté?

A „morálne korózy“ je presne ten termín, ktorý aplikujú niektorí kritici na novú vedu o zmysle pre morálku. Pokus

rozpívať naše morálne intuície môže vyzeráť ako pokus zbaviť ich dôstojnosti. Evoluční psychológovia vraj chcú demas-

kovat naše najvznešenejšie motívy ako zásadne sebecké – ukázať, že naša láska k deťom, súcitiť s nešťastnými a zmysel pre spravodlivosť sú len taktiky v darvinistickom boji o zvečnenie našich génov. Vysvetlenie, ako sa rozdielne kultúry odvolávajú na rozdielne sféry, by mohlo viesť k bezcharakternému relativizmu, na ktorom by sme nikdy nemohli stavať kritiku praktík inej kultúry, ani tej barbarskej, pretože „my máme svoj druh mravnosti a oni svoj.“ A celé toto úsilie sa javí ako zavlčenie ľudí do amorálneho nihilizmu, v ktorom by bola sama mravnosť degradovaná z transcendentného princípu na výtvar našej neuronálnej sústavy.

V skutočnosti žiadna z týchto obáv nie je opodstatnená a treba pochopiť, prečo. Prvé nedorozumenie sa týka logiky evolučných explanácií. Evoluční biológovia niekedy antropomorfizujú DNA z rovnakého dôvodu, prečo učitelia prírodných vied považujú za dôležité, aby ich študenti mali predstavu o svete z hľadiska molekuly alebo svetelného lúča. Jednou zo skratiek ako pochopiť teóriu výberu bez pomoci matematiky je predstaviť si, že gény sú malí agenti, ktorí sa snažia kopírovať samých seba.

Nanešťastie, mém sebeckého génu unikol z kníh populárnej biológie a zmuťoval do idey, že organizmy (vrátane ľudí) sú bezcitne prospechárske. Ale nie je to tak. Gény nie sú zásobárňou našich temných nevedomých želaní. „Sebecké“ gény sú dokonale kompatibilné s nesebeckými organizmami, pretože metaforický cieľ génu sebecky sa replikovať je možné implementovať prostredníctvom nastavenia mozgu

Morálny inštinkt

Steven Pinker

organizmu na nesebecké veci, ako je byť láskavým k príbuzným alebo konať dobré skutky pre cudzincov, ktorí sú v núdzi.

Keď matka celú noc nespí, aby sa starala o choré dieťa, gény, ktoré ju vybavili touto citlivosťou, boli „sebecké“ v metaforickom zmysle, ale ona sama nie je sebecká ani pri najväčšej fantázii.

Ani recipročný altruizmus – ako evolučný dôvod pre čestnosť – neznamená, že ľudia robia dobré skutky výlučne v cynickom očakávaní odmeny. Všetci vieme o neopätovaných dobrých skutkoch, napríklad dať obslužné čašníčke v meste, ktoré už nikdy viac nenavštívime, alebo vrhnúť sa na granát kvôli záchrane spolubojovníkov. Tieto výbuchy dobra nie sú pre biológa takými anomáliami, ako by sa mohlo zdať.

Biológ Trivers vo svojom klasickom článku z roku 1971 ukázal, ako sa prírodný výber mohol dať cestou skutočnej nesebeckosti. Vznik reciprocity „oko za oko“, ktorá umožňuje organizmom vymieňať si služby bez toho, aby boli podvedené, je len prvý krok. Dávajúci nielenže sa musí vyvarovať zjavných podvodníkov (ktorí prijímajú priazeň, ale nevracajú), ale aj preferovať štedrých odmeňujúcich (ktorí vracajú najväčšiu priazeň, akú si môžu dovoliť) pred lakomými (ktorí vracajú najmenšiu priazeň, s akou môžu uspieť). Keďže je dobré byť vybraný ako prijímateľ priazne, nastáva súťaž o najštedrejšieho partnera. Presnejšie, je to súťaž o to, javiť sa ako najštedrejší partner, pretože dávajúci nemôže čítať myšlienky v myšliach doslova ani predvídať budúcnosť. Reputácia za čestnosť a nezištnosť sa stáva výhodou.

Takto vzniká medzi potenciálnymi dobrodincami súťaž o vylepšovanie svojej reputácie bez toho, aby za ňu platili neja-

kými obeťami. Zároveň to núti dávajúcich, aby rozvinuli svoj radar ešte citlivejšie na rozlišovanie skutočne štedrých partnerov od pokrytco. Tieto preteky v zbrojení napokon dosiahnu logický záver. Najefektívnejším spôsobom, ako sa javiť ako štedrý a čestný v tvrdom boji, je byť štedrý a čestný. Z dlhodobého hľadiska sa potom reputácia môže zabezpečiť iba oddanosťou. Prinajmenšom niekoľkí aktéri sa stanú naozaj veľkorysí a obetaví – stanú sa mravní nie v dôsledku toho, čo im to prináša, ale preto, že sú takí.

Pravdaže, teória, ktorá by predpovedala, že každý sa vždy obetuje pre dobro druhých, by bola rovnako absurdná ako teória, ktorá by predpovedala, že nikto to nikdy neurobí. Popri kútikoch pre svätcov existujú aj kútiky pre skúpejšie odmeňujúcich, ktorí priťahujú menej a chudobnejších partnerov, ale nepodstupujú obeť, ktoré sú nevyhnutné pre rýdzu reputáciu. Jedni i druhí môžu koexistovať s dokonalými podvodníkmi, ktorí zneužívajú neopatrných pri jednorazových stretnutiach. Ekosystém kútikov s rôznymi stratégiami sa môže rozvíjať, keď odmena za každú stratégiu závisí od toho, koľko hráčov realizuje iné stratégie. V každom spoločenskom prostredí ľudí sa nájdú štedré, závistlivé a pokrivené charaktery. Genetická variabilita osobnosti zrejme zanecháva stopy na tomto evolučnom procese.

Je mravnosť výmysel?

Biologické vysvetlenie zmyslu pre morálku teda neznamená, že ľudia sú kalkulujúcimi maximalizátormi svojich génov alebo egoizmu. Čo to však znamená pre samotný pojem mravnosti?

Tu máme problém. Vedecký názor nás učí, že niektoré časti našej subjektívnej skú-

Morálny inštinkt

Steven Pinker

senosti sú produktom našej biologickej výbavy a nemajú žiadny objektívny korelát vo svete. Kvalitatívny rozdiel medzi červeným a zeleným, príchut' ovocia a zápach zdochliny, strach z výšok a krása kvetov sú vlastnosti dizajnu nášho spoločného nervového systému, a keby sa náš druh vyvíjal v inom ekosystéme, alebo keby nám chýbalo zopár génov, reagovali by sme inak. Teda, ak rozdiel medzi správnym a nesprávnym je takisto produktom spojení v mozgu, prečo by sme mali veriť, že toto je reálnejšie než rozdiel medzi červeným a zeleným? A ak je to iba kolektívna halucinácia, ako môžeme tvrdiť, že také zlá ako genocída a otroctvo sú nesprávne pre všetkých, a nie iba odporne pre nás?

Pravdaže, jedným zo spôsobov riešenia problému je vyhlásiť, že za mravnosť zodpovedá Boh, ale Platón to vyložil už pred 2 400 rokmi. Má Boh dobré dôvody označiť niektoré činy za morálne a iné za nemorálne? Ak nie – ak sú jeho príkazy Božími rozmarmi –, prečo by sme ich mali brať vážne? Predstavme si, že Boh nám nariadil mučiť dieťa. Bude to potom v poriadku, alebo nám nejaká iná norma poskytne dôvod postaviť sa proti tomu? A na druhej strane, ak bol Boh donútený morálnymi dôvodmi vydať určité príkazy, a nie iné – ak príkaz na mučenie dieťa nikdy nebola možnosť voľby –, tak prečo sa neodvolať na tieto dôvody priamo?

To nás privádza späť k otázke, odkiaľ môžu tieto dôvody pochádzať, ak sú čosi viac než len výtvary nášho mozgu. Určite neexistujú vo fyzikálnom svete ako vlnová dĺžka alebo hmota. Jedinou možnosťou je, že morálne pravdy existujú v nejakej abstraktnej platónskej ríši a čakajú nato, aby sme ich tam objavovali možno takisto, ako

v nej pre nás objavujeme (podľa väčšiny matematikov) matematické pravdy. Podľa tejto analógie sa rodíme s primitívnym pojmom čísla, ale keď začneme na ňom stavať pomocou formálneho matematického usudzovania, podstata matematickej reality nás núti objavovať práve určité pravdy, a nie iné. (Nikto, kto chápe pojem dvoch, pojem štyroch a pojem sčítania, nemôže nikdy prísť k inému záveru ako $2 + 2 = 4$.) Možno sa rodíme s primitívnym zmyslom pre morálku, a keď začneme na ňom stavať našim morálnym usudzovaním, podstata morálnej reality nás núti práve k určitým záverom, a nie iným.

Morálny realizmus – tak sa nazýva táto idea – je pre mnohých filozofov príliš bohatý. A predsa zriedená verzia idey – ak nie zoznam kozmicky predpísaného Desatora, tak aspoň niekoľko podmienených súdov – nie je bláznivá. Dve črty každej reality navádzajú každého rozumne a sebazáchovne uvažujúceho sociálneho aktéra na morálny smer. A môžu poskytnúť orientačný bod na určenie, kedy sa súdy nášho zmyslu pre morálku spájajú s mravnosťou samou.

Jedným je prevaha hier s nenulovým súčtom. V mnohých oblastiach života sú obe strany na tom objektívne lepšie, ak obe konajú nesebeckým spôsobom, než keď každá z nich koná sebecky. Vy i ja sme na tom obaja lepšie, ak sa delíme o svoje prebytky, zachraňujeme navzájom svoje deti v nebezpečenstve a nestrielame jeden na druhého oproti tomu, keď ukrývame svoje prebytky, kým sa neznehodnotia, nechávame dieťa toho druhého utopiť sa, kým na seba útočíme a hádame sa ako Hatfieldovci a McCoyovci. Nepochybne, mohol by som na tom byť trochu lepšie,

Morálny inštinkt

Steven Pinker

keby som konal sebecky na úkor vás a vy by ste hrali hlupáčika, ale to isté platí aj opačne, takže keby sa každý z nás snažil o tieto výhody, obaja by sme skončili horšie. Každý neutrálny pozorovateľ – a aj vy i ja, keby sme dokázali o tom hovoriť racionálne – by musel dospieť k záveru, že naším cieľom je taký stav, v ktorom budeme obaja nesebeckí. Tieto účtovnícke projekcie nie sú zákutiami mozgových spojení, ani ich nediktuje nadprirodzená sila, ale patria k podstate vecí.

Druhým vonkajším pilierom mravnosti je samotná vlastnosť racionality, ktorá nemôže stáť na egocentrickom východisku aktéra. Ak sa na vás obraciam, aby ste pre mňa niečo urobili – vyzuli mi topánky alebo povedali, koľko je hodín, či neprešli ma svojím autom – nemôžem to robiť spôsobom, ktorý privileguje moje záujmy pred vašimi (povedzme zachovať moje právo prejsť vás svojím autom), ak chcem, aby ste ma brali vážne. Pokým nie som absolútnym vládcom vesmíru, musím vás

Andrej Bán: Gaza

Morálny inštinkt

Steven Pinker

o to požiadať ako seberovného. Nemôžem konať, akoby moje záujmy boli špeciálne iba preto, že ja som ja a vy ste vy, rovnako ako vás môžem presvedčiť, že miesto, na ktorom stojím, je špeciálne miesto vo vesmíre práve preto, že som sa na ňom ocitol ja.

Nie náhodou sa podstata tejto idey – vzájomná zameniteľnosť pohľadov – neustále objavuje v dejinách najlepších myšlienok morálnej filozofie, ako je Zlaté pravidlo (mnohokrát objavované), Spinozov názor na večnosť, spoločenská zmluva Hobbesa, Rousseaua a Locka, Kantov kategorický imperatív a Rawlsov „závoj nevedomosti“. Je takisto základom teórie expandujúceho kruhu Petra Singera – optimistického návrhu, že hoci náš zmysel pre morálku sformovala evolúcia tak, aby nadhodnocoval Ja, príbuzenstvo a klan, môže nás nasmerovať na cestu morálneho pokroku, pretože náš úsudok nás núti zahŕňať doň čoraz väčší okruh citlivých bytostí.

Konať lepšie prostredníctvom sebazpoznania

Mravnosť je teda niečo širšie než náš zdedený zmysel pre morálku a v novej vede o ňom morálne usudzovanie a presvedčenie nie je zastarané. Jej implikácie pre náš morálny svet sú takisto hlboké.

Prinajmenšom nám táto veda hovorí, že dokonca aj vtedy, keď sú plány našich protivníkov úplne nepochopiteľné, oni nemusia byť amorálni psychopati, ale môžu sa zmietať v morálnom nastavení mysle, ktoré sa im javí vo všetkom rovnako záväzná a univerzálne ako nám to naše. Pravdaže, niektorí protivníci sú skutoční psychopati, kým ďalší sú natoľko otráve-

ní represívnou moralizáciou, že stratili aj poslednú štipku rozumu. (Herec Will Smith si nedávnymi úvahami v tlači, že

Hitler si myslel, že koná morálne, získal mnohých historikov.) No v každom konflikte, v ktorom stretnutie myslí nie je celkom beznádejné, môže byť uznanie, že druhá strana koná skôr z morálnych než z istých dôvodov, prvým náznakom spoločného základu. Jedna strana môže uznať záujem druhej o súdržnosť alebo stabilitu či čestnosť alebo dôstojnosť, dokonca aj keď bude tvrdiť, že v tomto prípade by ju mala pretromfnúť nejaká iná hodnota. Napríklad v prípade zvýhodňovania menších môžeme oponentov vnímať tak, že argumentujú so zmyslom pre férovosť, a nie rasisticky, a konanie obhajcov zasa vnímať ako záujem o súdržnosť, a nie byrokratickú moc. Liberáli môžu schváliť záujem konzervatívcov o rodinu a zároveň upozorňovať, že sobáš gayov sú plne v súlade s týmto záujmom.

Veda o zmysle pre morálku nás takisto upozorňuje, že naša psychologická výbava nám môže zabrániť pri najobjaviteľnejších morálnych záveroch. Učíme sa, že zmysel pre morálku podlieha ilúziám rovnako ako iné zmysly. Je náchylný zamieňať si mravnosť ako takú s čistotou, postavením a konformitou. Má sklon preformulovať praktické problémy na morálne kampane, a tak vidieť ich riešenie v represívnej agresii. Taktiež uvažuje tabu na niektoré idey, čím zabraňuje diskusii o nich. A jeho zlovykom je klásť Ja vždy na stranu anjelov.

Hoci múdri ľudia si už dávno uvedomili, že vlastné pokrytectvo nás dokáže zaslepiť, verejný diskurz sa k tomu dodnes nevie správne postaviť. V najhorších prípadoch

Morálny inštinkt

Steven Pinker

oslavujeme svoje brutálne intuície ako cnosti. Bývalý predseda Komisie pre bioetiku Leon Kass vo svojej vplyvnej eseji *Múdrosť odporu* dokazoval, že ak ide o klonovanie a ďalšie biomedicínske technológie, mali by sme ignorovať rozum, a riadiť sa svojim vnútrom: „Sme pobúrení perspektívou klonovania ľudských bytostí..., pretože intuitívne cítime (bezprostredne a bez argumentácie) porušenie vecí, ktoré oprávnene považujeme za drahé... V tejto dobe, v ktorej sa všetko považuje za povolené, ak sa to robí slobodne..., odpor môže byť jediným hlasom, ktorý zostáva a ozýva sa na obranu hlavného jadra našej ľudskosti. Plytké sú naše duše, ktoré sa už nedokážu rozochvieť.“

Pravdaže, existujú dobré dôvody regulovať ľudské klonovanie, ale test rozochvenia nie je jedným z nich. Ľudia sa chveli pri všetkých možných druhoch morálne bezvýznamných porušení čistoty vo svojej kultúre: dotýkanie sa nedotknuteľného, pitie z tej istej fontány ako černocho, povolenie miešať židovskú krv s árijskou, tolerovanie sodomie medzi pokleslými ľuďmi. A keby bol odpor našich predkov zvíťazil, nikdy by sme nemali pitvy, vakcíny, transfúzie krvi, umelé oplodnenia, transplantácie orgánov a mimomaternicové oplodnenie, pretože to všetko bolo odsúdené ako nemorálne, keď sa to prvýkrát objavilo.

Existuje veľa ďalších otázok, pri ktorých príliš rýchlo zapíname moralizačný spínač a hľadáme previnilcov skôr, než sa nájde chyba. Čo by sme mali robiť, keď zdravotná sestra zabije nemocničného pacienta tým, že mu vstrekne do žily nesprávny liek? Uľahčíme to, keď zažalujeme nemocnicu o náhradu škody? Alebo by sme mali upraviť zariadenie na infúziu tak, aby bolo fyzicky nemožné vložiť doň

nesprávnu fľašu?

Moralizácia je najväčším rizikom práve v našom globálnom svete. Hrozba klimatickej zmeny, ktorú spôsobil človek, sa stáva príležitosťou na oživenie moralistických súbojov. V mnohých diskusiách je príčinou klimatickej zmeny nestriednosť (príliš veľa terénnych vozidiel) a nečistota (zamorenie ovzdušia), a riešením je zdržanlivosť (ochrana prírody) a vykúpenie (kupovanie emisných kompenzačných kupónov). Napriek tomu sa experti zhodujú, že tieto údaje sa nescítavajú: aj keby si každý jeden Američan uvedomil svoje uhlíkové emisie, efekt na klimatickú zmenu by bol zanedbateľný, ak už nie z iného dôvodu, tak preto, že dve miliardy Indov a Číňanov budú len veľmi nepravdepodobne kopírovať našu znovuzrodenú zdržanlivosť. Hoci dobrovoľná ochrana prírody môže byť jedným kúskom v efektívnej redukcii koláča uhlíkových emisií, ďalšie kúsky sú nevyhnutne morálne nudné, ako napríklad emisná daň a nové energetické technológie, či dokonca tabu, ako sú jadrová energia a zámerné ovplyvňovanie oceánov a atmosféry. Náš návyk moralizovať problémy, miešať ich s intuíciami čistoty a špiny a upokojiť sa, keď máme ten správny pocit, môže zamedziť, aby sme konali správne.

Veda o zmysle pre morálku má teda ďaleko k znevažovaniu mravnosti, naopak, môže ju rozvinúť tým, že nám umožní pochopiť ilúzie, ktoré na nás evolúcia a kultúra uvalili, a sústrediť sa na ciele, ktoré môžeme spoločne realizovať a brániť. Ako napísal Anton Pavlovič Čechov: „Človek sa stane lepším, keď mu ukážete, aký je.“

Z anglického originálu preložil Emil Višňovský